



„ПРЕСТЪПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ”

Регламентиране на отношенията автор – преводач – издател в България за периода 1921–1944 г.

ст.ас. д-р Васил Загоров

По-голямата част от изворите, свързани с историята на българското книгоиздаване, създават впечатление, че до 9.IX.1944 г. Законът за авторското право (ЗАП) у нас е една от многото разпоредби, останали само на хартия. Какво показват фактите? По редица обясними причини страната ни изостава в своята модернизация. Когато през 1886 г. в Берн се подписва първата международна спогодба за защита на интелектуалната собственост, България има редица политически, икономически и културни проблеми, които ангажират цялото внимание на държавата и обществото [1].

Идеята за интелектуална собственост обаче не е била чужда на българските автори, преводачи и издатели. На границата на XIX и XX в. в книгите у нас все по-често започват да се появяват предупредителни надписи за защита на авторското право от рода на: „препечатването изцяло или отчасти може да става само с писмено позволение на издателството” и „препечатването безусловно забранено”. Въпреки това, те не са обезпечени юридически, което се доказва както от липсата на нормативна рамка, така и от голямото количество издания на едни и същи преводни заглавия до 1944 г.

Ситуацията се променя значително след Първата световна война, когато, като част от преговорите за подписване на Ньойския мир, България се задължава да приеме Закон за авторското право, който да отговаря на изискванията на Бернската конвенция. Първият подобен юридически акт у нас става факт през 1921 г., но неговата практическа реализация се превръща в доста трудна задача [2]. Въпреки първоначалната демонстрация на „добра воля”, страната ни става част от международната система за опазване на авторското право едва през 1929 г., след подписването на т. нар. Римска поправка [3]. По отношение на лошите практики е натрупана сериозна инерция и дори след тази дата

продължават да се появяват заглавия, за които авторите и носителите на авторските права остават в неведение. Ненаказани ли остават обаче тези „пиратски” действия? Според ширещото се мнение родният издател е продължил да се отнася с пренебрежение към законовите разпоредби, защото не са съществували реални механизми за санкционирането му. В бедните български издателски архиви все пак се намират документи, които доказват, че понякога родните книгоиздатели са попадали под удара на закона.

На 19 октомври 1938 г. в издателство „Хемус” пристига писмо-иск от агенция за защита на авторски права APRA [4]:

„До почитаемото издателство „Хемус” тук.

П. Г.

С настоящето си Ви поканваме да ни изплатите следущите тантиеми [5] 10% от всички напечатани от вас и издадени произведения на югославския писател Бранислав Нушич, като Ви предупреждаваме, че ако не сторите това в тридневен срок от получаване на настоящето ни, ще бъдем принудени да заведем дело против Вас за незаконно издаване на чужд литературен труд.” [6].

Писмото продължава със списък на произведенията на Б. Нушич и Радомир Плаович, които според APRA са издадени неправомерно: „Божествена комедия”, „Общинско дете”, „Доктор” и „Вода от планината”. Библиографските данни за тиражите показват, че дължимото е в размер от 24 100 лв. – сума, която е напълно във възможностите на издателство с подобни мащаби и близка до хонорарите, които то изплаща на редица утвърдени български автори и преводачи [7].

Във връзка с установените механизми на книжовния ни пазар, във финалните редове Дружеството за защита на авторските права предупреждава,

че ще следи отблизо преводните издания на „Хемус“. Издателството е изправено пред възможността да избира – или да работи по законно установения ред, или да бъде санкционирано по силата на международните и националните нормативни разпоредби.

„Ние Ви предупреждаваме също за в бъдеще винаги да ни сондирате преди да печатате и издавате **какъвто и да било** (подчертаването мое) литературен труд на чужди автори за да не става нужда да завеждаме углавни и граждански дела против вас.

В очакване на отговора Ви, оставаме с отлично почитание.“ [8].

В архива на издателството е запазен и отговора на Христо Хаджиев – директор на издателство „Хемус“ [9]. Той прави опит да изглади възникналите с литературната агенция противоречия. В писмото си до APRA Хаджиев обяснява, че през 1935 г. Бранислав Нушич е посетил София и с посредничеството на Стефан Костов е дал съгласието си за отпечатването на „Общинско дете“. Като гарант за съгласието на покойния към датата на скандала Нушич, се отбелязва факта, че авторът е получил луксозни екземпляри от изданието. Даденото разяснение за устна уговорка между страните няма юридическа стойност, защото българският закон изрично постановява, че договарянето на правата за превод и публикуване трябва да бъдат писмени [10].

Във връзка с другото произведение на Нушич – „Доктор“, Хаджиев заявява, че при подписването на договор преводачът Стефан Сърбаков му е представил в писмен вид съгласието на автора. Позицията на издателството се мотивира и с подробността, че Сърбаков е поел: „изричния ангажимент в договора да отговаря юридически и материално пред носителите на авторското право.“ [11]

Казусът около „пиратските издания“ може да бъде проследен благодарение на други документи от архивния фонд на издателство „Хемус“. Сърбаков депозира в деловодството на издателството следния „договор“:

„Пълномощно

Подписаните Радомир Плаович и Милан Джокович с настоящето опълномощават г. Ст. Сърбаков, журналист от София, да може да преведе и издаде нашата пиеса „Вода от планината“ на български, като си запазваме правото на авторски хонорари от театрите. В случай че същата се издава като печатно произведение хонорарите остават на преводача г. Сърбаков

Белград, 4. VIII [не се чете добре или (VII)]. 1938
Подпис: Плаович

Джокович“ [12]

В този документ правят впечатление няколко неща. Първо, не може да се пренебрегне факта, че той е написан ръкописно на половината от хвърчащ лист на български език. Второ, Хр. Хаджиев се позовава на факта, че му е бил представен преди подписването на договора за превод, но самият договор е сключен на 27.IV.1938 г. – тоест доста по-рано. В обяснението до APRA, която има претенции за авторски хонорар и за „Вода от планината“, се твърди, че подобно писмено разрешение е депозирано и от Нушич, към датата на подписването на договорните отношения със Сърбаков. Такъв документ в архива на „Хемус“ няма, а и съществуването му е малко вероятно, защото известният сръбски писател умира на 19 януари 1938 г. От друга страна в точка трета на самия договор се казва, че към момента на сключването му преводът на пиесата на Нушич „Доктор“ вече е депозиран в редакцията. Тези факти ни навеждат на мисълта, че все пак става въпрос за незачитането на ратифицираната от България международна конвенция за авторското право. За юридически нередности във връзка със сръбските книги свидетелства и текстът на споразумението между издателството и Ст. Сърбаков. В точка шеста се казва следното: „Вие поемате ангажимента да отговаряте юридически и материално пред носителите на авторското право...“, а в точка девета е направена необичайната уговорка, че „Препечатването изцяло или на отделни действия не се позволява без съгласието на преводача“ [13]. Подобна формулировка не се среща никъде в десетките запазени преводачески договори на „Хемус“, което показва, че от издателството са имали известни притеснения относно законността на изданието. От друга страна, действащият закон не конкретизира до каква степен може да бъде споделена отговорността между преводача и издателя. Въпреки това в чл. 21-24 става ясно, че отговорността е на този, който притежава издадените екземпляри и техническите пособия за възпроизвеждането на книгата.

За съжаление, за пълното разплитане на конкретния казус липсват някои подробности. Христо Хаджиев говори в отговора си до литературната агенция само за „Доктор“ и „Общинско дете“ от Нушич, без да дава обяснения за „Божествена комедия“ (Нушич) и „Вода от планината“ (Плаович, Джокович). От друга страна, споразумението със

Сърбаков предвижда издаването на „Доктор” и „Вода от планината”, но в архива не е запазен документ за договарянето на другите издания. Липсват и допълнителни сведения за Агенцията за авторско право и за мащаба на нейната дейност на територията на България. Отговори на някои въпроси могат да бъдат потърсени в архивите на Нушич, Плаович и Джокович. Интересен е фактът, че изданията на Нушич стават модерни на българския пазар едва след избухването на Втората световна война и включването на Югославия в нея (март-април 1941). Разпадането на системата от международни спогодби възпрепятства литературните агенции в изпълняването на задълженията им по опазване на авторското право. За извеждането на подобно съждение отново ни дава основание библиографската справка. В периода 1918–1940 г. у нас са издадени 11 произведения на Б. Нушич, а само за периода 1941–1942 г. те са 12. Най-вероятно и АПРА не е успяла да изпълнява служебните си задължения след започването на войната.

Остава обаче въпросът дали едно от големите български издателства в периода до 1944 г. е спазвало Закона за авторското право по отношение на преводните издания. Ясноста за това дава отчетния тефтер на „Хемус” за 1939 г. „Книги под печат” [14]. Различните пера за разходите по изданията категорично показват, че при преводите на произведения, чиито права са защитени от закона, не се предвижда сума за авторски хонорар (същото важи за случая Нушич-Сърбаков). Трябва да признаем, че преводните издания с права са рядкост в тематичния план на „Хемус” [15], но това не променя факта, че пари за книгите са получавали само преводачите. Подобна политика е странна, имайки предвид че сметките за оригинални и преводни издания показват, че на българските автори и преводачи редовно се изплащат между 5000 и 20 000 лв. Хонорарите, искани от литературната агенция, са в този ценови диапазон и са напълно във финансовите възможности на „Хемус”. Издателството обаче демонстрира гъвкава политика при свиването на разходите си и винаги търси намаляването им за сметка на чуждестранните си заглавия. То опипва почвата, което си личи и от по-ранни договори с преводачи. В споразумението с Ненчо Илиев за превода на „Приключенията на Пинокио” от Карло Колоди, сключено през лятото на 1931 г., се изисква следното:

„т. 2 Ще се потрудите да ни доставите един илюстриран италиански, френски или немски екземпляр с хубави илюстрации, за използване последните за ново българско издание...

т. 7 Задължавате се да ни услужите с връските си пред италианското книгоиздателство на тази книга да не плащаме специален хонорар за правото на превод.” [16].

В най-общия случай може да се твърди, че издателствата в България са правили опит да заобикалят съществуващите нормативни разпоредби. Наличните документи спомагат за формирането на няколко предположения, които не отговарят на обичайните представи за връзката автор – преводач – издател – литературен агент за периода 1921–1944 г. Широко разпространено днес е мнението, че българските издателства безпрепятствено са нарушавали Закона за авторско право при издаването на чуждестранни текстове, но случаят Нучшич – Сърбаков – „Хемус” доказват, че:

– българските издателства, като правило, са спестявали разходите за авторски хонорар на преводните произведения

– на територията на България действа агенция за защита на авторското право, която се грижи за спазването на закона

– публикуването на „пиратски издания” не е ставало безпрепятствено и наличието на ЗАП е създавало предпоставки за налагането на световно установените норми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Първата международна конвенция за закрила на авторското право върху литературни и художествени произведения е приета в град Берн (Швейцария) през 1886 г. Ревизирана е през: 1896 г. – Париж; 1908 г. – Берлин; 1928 г. – Рим; 1948 г. – Брюксел; 1971 г. – Стокхолм; допълнена през 1914 г. в Берлин и модифицирана през 1979 г. в Париж.

2. Държавен вестник, №86, 20 юли, 1921, с. 1–5.

3. Държавен вестник, №84, 16 юли, 1929. с. 2.

4. Bureau pour la protection des oeuvres litteraires et artistiques – от историческа гледна точка остава неизяснено седалището, ролята и влиянието на организацията.

5. Дивиденди, рента, печалба, лихва

6. НБКМ : БИА, ф. 260, оп. 2, арх. е. 8, л. 2.

7. НБКМ : БИА, ф. 260, оп. 1, арх. е. 42.

8. Пак там

9. НБКМ : БИА, ф. 260, оп. 2, арх. е. 8, л. 1.

10. Държавен вестник, №86, 20 юли, 1921, с. 1.

11. Пак там

12. НБКМ : БИА, ф. 260, оп. 2, арх. е. 6, л. 8.

13. НБКМ : БИА, ф. 260, оп. 2, арх. е. 6, л. 7-8.

14. НБКМ : БИА, ф. 260, оп. 1, арх. е. 42.

15. Според действащия в период 1921–1944 г. закон наследниците получават авторското право за срок от тридесет години.

16. НБКМ : БИА, ф. 260, оп. 1, арх. е. 19, л. 18.

